

Osnivanje prvih katoličkih župa u Osijeku za vrijeme komunističkoga režima u Jugoslaviji

MILJENKO BREKALO
ANAMARIJA LUKIĆ*

UDK: 322 * 262.2
(497.5 Osijek)
Pregledni članak
Primljeno:
7. svibnja 2015.
Prihvaćeno:
30. studenoga 2015.

Sažetak: Uspostava komunističke vlasti u Jugoslaviji za Katoličku je crkvu značila ograničavanje njezina djelovanja, zlostavljanje njezinih pripadnika i velike financijske poteškoće. Komunistički je režim pokušavao suzbiti rad Crkve, ali je ona kontinuirano djelovala, osobito na župama. Grad Osijek imao je tri katoličke župe koje su se početkom 60-ih godina 20. stoljeća, uslijed naglog širenja grada, pokazale prevelikima za sustavni pastoral. Biskup Bäuerlein odlučio je 1961. godine osnovati na području Osijeka dvije nove župe, u Industrijskoj četvrti te u Retfali. Uspostaviti rad na novim župama bio je iznimno zahtjevan posao jer nije bilo osiguranih financijskih sredstava, naselja u kojima su osnovane nove župe već su bila izgrađena te u njima nije bilo mjesta za izgradnju crkve, a gradska je vlast nastojala blokirati svaki korak Crkve. Međutim, upornim radom i strpljivošću župnikâ novih župa, vlč. Nikole Kerčova i vlč. Željka Pavličića, te suradnjom župljana i pomoći časnih sestara ove su župe uspješno započele s radom.

Ključne riječi: Katolička crkva, komunistička vlast, župe, Osijek, naseljavanje, izgradnja.

1. Sloboda vjeroispovijesti i pravni položaj vjerskih zajednica

Ispovijedanje vjere, prema ustavnim odredbama Ustava FNRJ¹ iz 1946. i Ustava SFRJ iz 1963.² godine, bilo je ustavno pravo, odnosno slobodna i privatna stvar svakog građanina SFRJ. Svi građani, bez obzira na vjeroispovijest, bili su jednaki u pravima i dužnostima. Svaki je građanin mogao pripadati bilo kojoj vjerskoj zajednici ili ne pripadati ni jednoj od njih. Nitko nije mogao na bilo koji način biti prisiljen da postane članom neke vjerske zajednice, odnosno da ostane članom zajednice ili da iz nje istupi.

* Prof. ddr. sc., Miljenko Brekalo, znanstveni savjetnik, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Osijek, Šamačka 9/II, Osijek 31000, Hrvatska, Miljenko.Brekalo@pilar.hr

Anamarija Lukić, dipl. teol., znanstvena novakinja, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Osijek, Šamačka 9/II, Osijek 31000, Hrvatska, Anamarija.Lukic@pilar.hr

¹ Službeni list SFRJ, br. 10/1946.

² Službeni list SFRJ, br. 14/1963.

Građani su bili slobodni u sudjelovanju u vjerskim obredima i u drugim izražavanjima vjerskih osjećaja. Pripadnost nekoj vjeroispovijesti ili vjerskoj zajednici, odnosno sudjelovanje u vršenju vjerskih obreda i drugim izražavanjima vjerskih osjećaja nije moglo imati za posljedicu ograničavanje prava koja građanima pripadaju po zakonu. S druge strane, pripadnost nekoj vjerskoj zajednici ili ispovijedanje neke vjere nije oslobađalo nikog od općih građanskih, vojnih ili drugih dužnosti koje građani moraju vršiti na osnovu zakona. Kao ni druge slobode i prava, sloboda vjeroispovijesti nije smjela biti korištena suprotno ustavu.

U razdoblju od 1946. do 1969. godine pravni položaj vjerskih zajednica u SFRJ bio je reguliran Zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica,³ koji je izmijenjen Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica.⁴ Člankom 1. potonjega Zakona, naziv osnovnoga Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica, promijenjen je i glasi: Osnovni zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica.⁵ S nomotehničkoga stajališta, navedeni je Zakon bio koncizan zakonski tekst, kao *lex generalis* vrlo je površno regulirao ovu problematiku. Zbog toga je ostavio vrlo velik prostor za manipulacije i sprječavanje vjerskih zajednica u neometanom obavljanju pastoralnih aktivnosti. Drugim riječima, navedeni Zakon samo je deklaratorno osiguravao neometano izražavanje vjere, dok masa vjerskih pitanja nije dosegla konstitutivnu razinu kao što je to bio slučaj u demokratski uređenim društvima, što bivša federacija nije bila, jer je znatan broj pripadnika klera, naročito Katoličke crkve, bio napadan zbog obavljanja vjerske službe. Kao produkt nedorečenosti i restriktivnoga karaktera ovoga Zakona, pojavila se nemogućnost obavljanja onih misija Katoličke crkve, koje je ona imala do kraja Drugoga svjetskog rata, kao što su briga o starijim i nemoćnim osobama u vlastitim bolnicama, staračkim i dječjim domovima, nije više postojala mogućnost obavljanja nastavne funkcije u vlastitim školama osim u školama za obrazovanje svećenika. Katoličkoj crkvi ostavljena je samo mogućnost obavljanja katehizacije, odnosno vjerske nastave. Kao i drugim vjerskim zajednicama, nije joj bilo odobreno bavljenje dušobrižništvom vjernika koji se nalaze u zdravstvenim i u ustanovama socijalne skrbi, niti im je bilo dopušteno osnivanje ovakvih vlastitih ustanova. Nisu se mogle baviti dušobrižništvom u kaznionicama, zatvorima i oružanim snagama.

Zaštita slobode vjere i neometano djelovanje vjerskih zajednica bilo je samo formalno-pravnoga karaktera, nije ostvarivano sredstvima krivičnoga (kaznenoga) prava FNRJ/ SFRJ na razini federacije, odnosno u svim sastavnicama bivše federacije.

³ Službeni list SFRJ, br. 22/1953.

⁴ Službeni list SFRJ, br. 22/1965.

⁵ Isto.

2. Pravno-politički položaj Katoličke crkve

Prvih deset godina nakon završetka Drugoga svjetskog rata, komunistički se režim surovo obračunao s pripadnicima poraženih vojski, s političkim i klasnim »neprijateljima«, s raznim konfesionalnim zajednicama, gdje je represija bila najizraženija prema Katoličkoj crkvi.⁶ Političko-pravosudna represija provođena je u režiji civilnoga dijela sigurnosnoga aparata, odnosno posredstvom UDB-e.⁷

Kao produkt raznih političko-pravnih čistki u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj stradao je velik broj svećenika i klerika, redovnika i redovnica. Znatan broj svećenika ubijen je najčešće pod okriljem noći, bez prava na pravedno suđenje, a mnogi su osuđeni u montiranim sudskim procesima na dugogodišnje kazne najstrožega zatvora. Ovakvu situaciju najbolje oslikava pismo hrvatskih biskupa upućeno Titu 20. rujna 1945. godine, koje sadrži precizne podatke o žrtvama među katoličkim klerom u Jugoslaviji: 243 mrtvih, 169 zatočenih u logorima i zatvorima i 89 nestalih.⁸ Pored ljudskih stradanja, Katolička je crkva ostala bez znatne imovine, nacionalizirana su i konfiscirana poljoprivredna dobra i šume, oduzete škole, bolnice, starački i dječji domovi itd. Političko-pravosudni pritisak prema Katoličkoj crkvi u

⁶ Identična je situacija bila i prema disidentima u vlastitim redovima, gdje su najviše na udaru bili tzv. informbirovci, odnosno članovi i kandidati za članstvo u Komunističkoj partiji Jugoslavije koji su podržali Rezoluciju Informbiroa. Informbiro (isp. Kominforma) je bio savjetodavno tijelo devet komunističkih partija (Francuske, Čehoslovačke, Italije, Poljske, SSSR-a, Mađarske, Rumunjske, Bugarske i Jugoslavije), utemeljen 1947. g. u Varšavi. Temeljni su zadatci Informbiroa bili pridonijeti rješavanju tekućih problema pojedinih partija, jedinstven nastup u svijetu te izvješćivanje javnosti o stavu komunističkih partija o načelnim i drugim pitanjima. Nakon Rezolucije od lipnja 1948. godine, uperene protiv Jugoslavije, KPJ je prestala biti članicom Informbiroa te je stoga sjedište iz Beograda preseljeno u Bukurešt. Informbiro je 1956. g. raspušten, nakon normalizacije odnosa FNRJ i SSSR-a.

⁷ Uprava državne bezbednosti (UDB-a) bila je civilna kontraobavještajna služba, nastala 1946. godine nakon reorganizacije Odjeljenja za zaštitu naroda (OZN-a), koje je bilo utemeljeno 1943./44. radi progona političkih protivnika. UDB-a je 1964. g. promijenila svoj naziv u SDS/SDB. Služba državne sigurnosti (SDS) – ime koje je korišteno u Hrvatskoj, odnosno Služba državne bezbednosti (SDB) – naziv koji se koristio u ostalim republikama i na saveznoj razini. Tijekom egzistiranja FNRJ/SFRJ ova Služba uvijek je djelovala u sklopu Ministarstva unutarnjih poslova, ali je uvijek predstavljala *corpus separatum*, bila je izvan parlamentarne kontrole, podložna isključivo političkom utjecaju CK SKJ, odnosno na republičkoj razini identičnom partijskom tijelu. SDS sastojala se od četiri glavna odjela, odnosno linije djelovanja, i to: prva linija – unutarnji neprijatelj (hrvatsko domoljublje, hrvatski nacionalizam, Katolička crkva); druga linija – hrvatska emigracija; treća linija – strane obavještajne službe i četvrta linija – tehnika praćenja i prisluškivanja.

⁸ Usp. B. JANDRIĆ, Tisak totalitarističke komunističke vlasti u Hrvatskoj u pripremi montiranog procesa Zagrebačkom nadbiskupu Alojziju Stepincu (1946.), u: *Croatica Christiana Periodica* 42(1998.)22, str. 236.-245.; K. BOECKH, Vjerski progoni u Jugoslaviji 1944.-1953.: staljinizam u titoizmu, u: *Časopis za suvremenu povijest* 38(2006.)2, str. 403.-431., 411.

tuzemnoj i inozemnoj javnosti naročito je obilježio slučaj Stepinac. Naime, nakon završetka Drugoga svjetskog rata zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac odbio je prijedlog Tita o odvajanju Katoličke crkve u Hrvatskoj od Svete Stolice, odnosno uspostavu Hrvatske nacionalne crkve⁹, istovremeno tražeći od komunističkih vlasti prekid represije i osvete nad ideološkim protivnikom.¹⁰ Pod lažnom optužbom za suradnjom s ustaškim režimom bio je uhićen 1946. godine i na namještenom procesu osuđen »zbog krivnje protiv naroda i države na kaznu lišenja slobode s prisilnim radom u trajanju od šesnaest godina, te na gubitak političkih i građanskih prava u trajanju od pet godina.«¹¹

Sudski proces Stepincu bio je početak izravne konfrontacije Crkve i države, gdje je državni represivni aparat kontinuirao generirao incidentne situacije. Vrhunac krize nastao je nakon što je Sveta Stolica najavila Stepinčevo imenovanje kardinalom. Tada je komunistička politička vrhuška odlučila da FNRJ kao država slijednica Kraljevine Jugoslavije ne će poštivati naslijeđene obveze međunarodnoga prava, koje se odnose na Katoličku crkvu. Vlada FNRJ je 17. prosinca 1952. godine prekinula diplomatske odnose sa Svetom Stolicom.¹²

Glede normalizacije odnosa na relaciji Beograd – Vatikan, predstavnici SIV-a¹³ i Svete Stolice vodili su četiri kruga bilateralnih razgovora od 26. lipnja do 7. srpnja 1964. do 25. travnja 1966. godine. Na kraju razgovora potpisan je poseban Protokol, kojim su regulirani međusobni odnosi. Prema protokolu, SIV uvažava nadležnost Vatikana u vršenju jurisdikcije nad katoličkim klerom u pitanjima crkvenoga i vjerskoga karaktera, ako to nije suprotno ustavnom poretku SFRJ. Na drugoj strani, Vatikan je prihvatio stav da se aktivnost katoličkoga svećenstva u vršenju svećeničkih dužnosti treba odvijati u vjerskim i crkvenim okvirima i da se djelatnost klera

⁹ Usp. O. A. BENIGAR: *Alojzije Stepinac – Hrvatski kardinal*, ZILAR, Rim, 1974., str. 696.-699.

¹⁰ Usp. M. LANDERCY, *Kardinal Alojzije Stepinac*, Župni ured Đakovački Selci, Đakovački Selci, 1989., str. 224.; M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945.-1966.*, »Otokar Keršovani« d.o.o., Rijeka, 2004., str. 14.-16.

¹¹ Usp. bilješku br. 9, str. 212.-213.

¹² Tada je FNRJ povukla svojega ambasadora (veleposlanika) u Beograd te naložila vatikanskom otpravniku poslova da napusti beogradsku nuncijaturu i vrati se u Vatikan. Nakon toga je papa Pio XII., na tajnom konzistoriju 12. siječnja 1953. godine, imenovao Stepinca kardinalom, što je dodatno zaoštrilo odnos prema Katoličkoj crkvi. Revoltirani imenovanjem, komunistički su vlastodršci Stepincu ponudili slobodu, ali pod uvjetom da napusti Hrvatsku. Međutim, on je taj prijedlog odbio i ostao u internaciji u Krašiću sve do svoje smrti, do 10. veljače 1960. godine. Usp. D. MIRIĆ, *Stepinac u Lepoglavi – zapisi nadbiskupova čuvara*, Novi Liber d.o.o., Zagreb, 2011.

¹³ Savezno izvršno vijeće ili SIV bilo je izvršno tijelo Skupštine SFRJ, odnosno Savezna vlada. Ovaj naziv u ustavni sustav federacije uveden je Saveznim ustavnim zakonom iz 1953. godine, kojim je ukinut naziv Vlada SFRJ s ministarstvima, a uveden SIV sa sekretarima.

ne smije zloupotrebjavati u političke svrhe. Sastavni dio protokola o razgovorima jest razmjena pisama između državnoga tajnika Rimske kurije kardinala Amleta Giovannia Cicognania i državnoga sekretara za inozemne poslove Marka Nikezića, kojom je postignut sporazum da će izaslanici, koje dvije strane upute, imati karakter poluslužbenih predstavnika. Odlučeno je da se prigodom njihova imenovanja, vršenja i okončanja funkcije, primjenjuju pravila Bečke konvencije o privilegijama i imunitetima diplomatskih predstavnika iz 1961. godine. Nakon Brijunskoga plenuma¹⁴, odnosno djelomične demokratizacije jugoslavenskoga društva, 28. studenoga 1966. godine SIV je donio odluku o otvaranju izaslanstva SFRJ pri Svetoj Stolici. Puni diplomatski odnosi između SFRJ i Vatikana na razini ambasadora, odnosno nuncija¹⁵ uspostavljeni su četiri godine kasnije (14. kolovoza 1970.).¹⁶

3. Djelovanje Katoličke crkve

Neprijateljski odnos države prema Katoličkoj crkvi od prekida odnosa s Vatikanom do njegove ponovne uspostave u praksi je dobio svoj puni izražaj. Lokalne su vlasti katoličkim svećenicima, ali i vjernicima, često ograničavale i onemogućavale prakticiranje vjere zastrašivanjem, blaćenjem svećenika u tisku, ponižavanjem učenika vjeroučenika, uskraćivanjem izdavanja dopuštenja za gradnju i adaptaciju crkava i drugih objekata za vjerske potrebe, dopuštenja za vjerska okupljanja poput procesija, proizvoljnim ubiranjem poreza na milostinju i dr.

Kako su čelni ljudi svih ustanova i društveno-političkih organizacija bili komunisti, a vjernici odsutni iz organa vlasti i s rukovodećih položaja, Crkva je bila u položaju da se u slučaju kršenja svojih prava u stvarnosti nema komu obratiti. Kako su diplomatski odnosi s Vatikanom bili prekinuti, više ništa nije štitalo Crkvu od pritiška komunističkoga sustava koji se ugradio u sve društvene, pravne i gospodarske strukture. Putem medija, odgojno-obrazovnih, kulturnih i drugih institucija provodila se antireligijska te osobito anticrkvena indoktrinacija, ciljajući k postupnoj ateizaciji društva. Vladajući režim ne samo da je raspolagao svim sredstvima represije, već je uspio i građanima nametnuti svijest da »sistem sve kontrolira i sve zna«,

¹⁴ Usp. M. BREKALO, *Suverenitet Republike Hrvatske 1990.-1998.*, Svjetla grada d.o.o., Osijek, 2009., str. 21.-24.

¹⁵ Bečka konvencija o diplomatskim odnosima iz 1961. godine, u odredbama članka 14., stavila je papinske nuncije u prvu kategoriju šefova diplomatskih misija (ambasadori/veleposlanici), dok su internunciji izjednačeni po rangu s poslanicima i ministrima. U odredbama čl. 16. Bečka je konvencija otišla i dalje te je istaknula pravilo da ova Konvencija »ne dira u običaje koje je usvojila ili koje će usvojiti država kod koje se akreditiraju u pogledu prvenstva predstavnika Svete Stolice«.

¹⁶ Usp. S. ZRINŠAK, *Odnos Crkve i države u Hrvatskoj od 1945. do 1990. godine*, u: *Religija i sloboda. Prilog »socioreligijskoj karti Hrvatske« 1*, Institut za primijenjena društvena istraživanja Centar Split, Split, 1993., str. 107.-124.

stvarajući tako ozračje straha i nepovjerenja, navodeći mnoge vjernike da počnu skrivati svoju pripadnost Crkvi ili se od nje distanciraju.¹⁷ U nemogućnosti otvorenoga suprostavljanja komunističkomu režimu, Crkva je zauzela poziciju pasivnosti, preživljavanja, i nastojala svoje kontakte s vlasti izbjegavati ili svesti na minimum.

Moment, koji je odredio dalje djelovanje Crkve, bila je intenzivna migracija ruralnoga stanovništva u grad, s ciljem trajnoga preseljenja ili »doba navale na grad« krajem 50-ih, te osobito tijekom 60-ih godina 20. st. U kratkom su roku nastajale nove gradske četvrti koje su se popunjavale pridošlicama sa sela. Mnogi su od njih bili katolički vjernici koji su željeli nastaviti vjersku praksu i u novoj sredini.¹⁸ Te su okolnosti usmjerile Crkvu da i pod pritiskom komunističkoga režima organizira svoj rad, u zadanim zakonskim okvirima, uz podršku vjernika, a nerijetko i uza sukobljavanje s predstavnicima lokalne vlasti, u skućenom prostoru i izuzetno skromnim materijalnim prilikama te u sjeni masovnih medija.

Ovaj rad opisuje kako su se u toj situaciji snašle osječke katoličke župe, s jedne strane pritisnute represijom režima, a s druge strane suočene s doseljavanjem tisuća novih vjernika na ionako preveliko područje. Za sustavni pastoral bilo je neophodno osnovati nove župe, što je bio izrazito težak i riskantan zadatak. Suočavanje s predstavnicima lokalne vlasti, ishođenje dopuštenja za rad, problem financiranja, izgradnja crkvenih zgrada unutar već izgrađenih stambenih četvrti, nedostatak svećenika koji bi se bili voljni uhvatiti toga posla, te sama činjenica da se u cijeloj državi od uspostave nove vlasti Crkva nije odvažila osnovati ni jednu novu župu, bili su čimbenici koji su osnivanje novih župa činili izuzetno teškima. Đakovački ili bosanski i srijemski biskup msgr. Stjepan Bäuerlein odlučio je, 1961. godine, na području grada Osijeka osnovati dvije nove župe, u suglasju s osječkim župnicima te s novim upraviteljima župa, koji su podnijeli najveći teret ovoga posla.¹⁹ Nove su se župe već nekoliko godina nakon osnivanja morale podijeliti jer su još uvijek bile i teritorijalno, i brojem župljana prevelike.

¹⁷ Usp. I. GRUBIŠIĆ, *Politički sustav i građani – vjernici*, u: *Religija i sloboda*, Prilog »socioreligijski karti Hrvatske« 1, Institut za primijenjena društvena istraživanja Centar Split, Split, 1993., str. 83.-105.

¹⁸ Koliko se broj vjernika povećavao u gradovima tijekom 50-ih i 60-ih godina 20. stoljeća vrlo je teško sa sigurnošću odrediti, jer zadnji popis stanovnika, koji je bilježio i vjeroispovijest građana, bio je popis iz 1953. godine, ali podatci o tom objavljeni su samo skupno, za cijelu državu FNRJ. U kasnijim se popisima vjeroispovijest više nije bilježila sve do 1991. godine. U župnim kronikama i spomenicama katoličkih župa također se ne bilježi broj vjernika, već samo broj obitelji koje primaju blagoslov.

¹⁹ M. AKMADŽA, Biskup Stjepan Bäuerlein i crkveno-državni odnosi do 1966. godine, u: *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice* 14(2007.), str. 47.-69.

Katolička crkva u SFRJ ni u najtežim godinama represije nije prestala djelovati, a nije se ni skrila u ilegalu. Istraživanje djelovanja katoličkih župa u Osijeku 60-ih godina kao primarnih tijela pastoralnoga i društvenoga djelovanja Crkve, pokazalo je da se Crkva uspješno nosila s pritiskom komunističkih vlasti. Osim što je djelovala cijelo vrijeme, svoje je djelovanje i unaprijedila modernizirajući se i šireći usporedo s gradom. Materijalnu sigurnost i privilegiran društveni položaj osječki su župnici zamijenili odricanjem, skromnim životnim prilikama i stalnim traženjem novih načina financiranja. Vjernici su se puno aktivnije i neposrednije uključivali u rad župa. Gradska je vlast tražila načine kako će ometati djelovanje župa, a župnici su pronalazili načine da se od toga zaštite. O tom detaljno govore spomenice i kronike osječkih župa.

4. Rad osječkih katoličkih župa 50-ih godina 20. stoljeća

U vrijeme izlaska *Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica*, 1953. godine, grad Osijek imao je 57.427 stanovnika, među kojima su brojni bili katolici. Oni su pripadali jednoj od triju katoličkih župa, koliko ih je tada bilo u gradu: na području Gornjega grada Župa svetih Petra i Pavla, apostola, osnovana 1688. godine; u Tvrđi Župa svetoga Mihaela, arkandela, koja se spominje 1289. i 1332., a obnovljena je 1687. godine; te u Donjem gradu Župa Preslavnoga Imena Marijina, osnovana 1688. godine. Teritorijalno najveća župa bila je gornjogradska, jer je obuhvaćala i naselja koja su se longitudinalno redala prema zapadu: Retfalu, Višnjevac i Kravice.

Komunistički je režim, nakon razilaženja Tita i Staljina 1948. godine, ublažio svoj odnos prema Crkvi, bile su dopuštene procesije, prikupljanje milodara, nastava vjeronauka u školi, dijeljenje sakramenata, itd. Među predstavnicima Crkve vladalo je pogrešno uvjerenje da će i nadalje tako ostati. Do uspostavljanja komunističke vlasti grad Osijek bio je pokrovitelj svojih triju župa. Župnička se plaća isplaćivala iz gradskoga proračuna, a gradsko je zastupstvo imenovalo župnike te odobravalo podmirenje troškova župe. Dolaskom komunista na vlast, odnos između župa i gradskih vlasti promijenio se. Gradski narodni odbor (GNO) ukinuo je isplaćivanje plaće župnicima, a formalno se odrekao patronata prigodom imenovanja vlč. Pavla Matijevića novim župnikom donjogradske župe (1948.).²⁰ Kako bi se župe, župnici i ostali svećenici na župama mogli održavati, okrenuli su se prikupljanju milodara od vjernika. Ispočetka su za to župe imale dopuštenje, koje im je kod narodnih vlasti uspio isposlovati tadašnji dijecezanski biskup Antun Akšamović. Međutim, krajem 1951. godine, kada je zagrebački nadbiskup dr. Alojzije Stepinac bio pušten iz zatvora u Lepoglavi te se odnos vlasti prema Crkvi zaoštrio, prikupljanje

²⁰ *Spomenica rkt. župe Preslavnog Imena Marijina Donji grad Osijek 1887. – 1974. godine*, Državni arhiv u Osijeku; Rkt. Župa Preslavnog Imena Marijina Osijek Donji grad, Osijek, 2011., str. 221.

milodara postalo je zabranjeno, kao i primanje poklona pri blagoslovu obitelji poslije Božića.²¹ Osječke su župe imale i zemljišne posjede na koje su morale, kao svi zemljoposjednici, plaćati porez u novcu i u naravi (u žitu, mesu i masti). Kako im je taj porez bio prevelik, osječki su se župnici odrekli svojih posjeda, stavljajući ih na raspolaganje GNO-u. Kada je 1949. godine porez u naravi bio uveden i za minimum zemljišta (2 ha), osječki su se župnici odrekli i tog minimuma, te poput ostalih bezemljaša počeli su dobivati odjevne i prehrambene karte. U tu svrhu služile su im potrošačke karte za prehranu, tekstil i obuću, koje su izdavala povjereništva za trgovinu i snabdijevanje kotarskih, gradskih ili rajonskih Narodnih odbora preko filijale narodne banke. Kvotu potrošačkih karata određivalo je republičko Ministarstvo trgovine i snabdijevanja.²²

Gradski je porezni ured tijekom 1952. godine poslao izaslanike u sve tri osječke župe da izvrše reviziju crkvenih računa za razdoblje unatrag protekle četiri godine, posebno za svećenike (koji su plaćali porez na milostinju), a posebno za crkve (koje do tada nisu plaćale porez na milostinju). Revizija je za crkvu u Donjem gradu utvrdila 200.000 dinara naknadnoga poreza, a za crkvu u Tvrđi čak 800.000 dinara.²³ Župnici su se odreda žalili Poljoprivrednomu savjetu pri Ministarstvu financija u Zagrebu, ali su im žalbe bile u potpunosti odbijene. Ti su porezi bili ne samo financijsko, nego i psihičko opterećenje za župnike, jer je uvijek postojala mogućnost da se pokaže, i kada sve bude namireno, da je porezna prijava neispravna. To bi za župnika značilo suđenje i vjerojatnu zatvorsku kaznu, kao što se dogodilo gornjogradskom župniku i osječkom dekanu msgr. Josipu Šeperu. On je krajem 1952. godine bio optužen radi utaje poreza, a uskoro i osuđen na dvije godine zatvora. Tek su 1965. godine Crkve bile oslobođene poreza, a svećenici su od tada plaćali paušalni porez.

Školski je vjeronauk ukinut tijekom šk. g. 1951./52., a do tada je već bio sveden samo na niže razrede osnovne škole, s tim da je lokalna vlast onemogućavala njegovo provođenje ne izdajući posebna dopuštenja svećenicima za poučavanje. Crkvi je ostavljena zakonska mogućnost da poučava vjeronauk u vlastitim prostorima, ali »ne na školski način«, što je značilo da vjeroučitelj ne smije popisati polaznike, ne smije ih prozivati niti voditi evidenciju o redovitosti pohađanja vjeronauka. Ta su ograničenja već nakon nekoliko godina postigla svoj učinak, jer je sve manje učenika išlo na ispovijed, zornice, nedjeljne mise i vjeronauk. Osječke župe nisu imale ni adekvatne prostore za poučavanje vjeronauka, pa se on odvijao u crkvi ili u sakri-

²¹ Isto, str. 239.-240.

²² Usp. Uputstvo o izdavanju potrošačkih karata i o opravdanju prodate robe osiguranog snabdijevanja, u: *Službeni list FNRJ*, br. 60, god. V, 16. srpnja 1949., str. 877.-884.

²³ Usp. bilješku br. 20, str. 244.-245.

stiji. Tadašnju situaciju najbolje ilustrira slučaj tadašnjega donjogradskeg župnika, vlč. Stjepana Bulata, koji je 1960. godine isplanirao adaptaciju crkvenoga prostora kako bi dobio katehetsku dvoranu. Uspio je za to ishoditi dopuštenje Konzervatorskoga zavoda, a za to mu je direktor navedene institucije za minimalnu cijenu načinio i nacrt. Međutim, župnik se nije odvažio započeti adaptaciju, u strahu da mu vlast ne bi zaplijenila građevinski materijal zbog poreznoga duga koji ni do toga vremena nije uspio otplatiti.²⁴

Od kraja 50-ih godina grad Osijek počeo se naglo teritorijalno širiti, a broj njegovih stanovnika naglo se povećavao. Donjogradska, a osobito gornjogradska župa uvelike su premašivale svoju veličinu da bi bile funkcionalne, što je osobito pogađalo one vjernike koji su u sve većem broju naseljavali gradsku periferiju. Prema popisu stanovništva, provedenom 1948. godine, grad Osijek brojio je 49.672 stanovnika. U sljedećih dvadesetak godina broj stanovnika u gradu gotovo se udvostručio. Intenzivan porast broja stanovnika bio je ponajviše rezultat doseljavanja iz drugih, gospodarski slabije razvijenih dijelova Hrvatske.²⁵ U Osijeku su se, naime, od 1948. godine počele brže razvijati poljoprivredno-prehrambena i drvna industrija, a pratio ih je i brz razvoj kemijske i metalne industrije. Mnogi su se doselili u Osijek nadajući se zaposlenju ili boljim uvjetima života.

Kao posljedica nagloga i sve intenzivnijega priljeva doseljenika, u gradu se javio manjak stambenoga prostora. Kada je 1960. godine donesen Generalni urbanistički plan za grad Osijek, na rubovima grada već su postojala bespravno izgrađena naselja.²⁶ Ta su naselja nicala i naočigled rasla u širinu puno brže nego što su urbanisti predvidjeli. Iz tog je razloga Generalni urbanistički plan revidiran, te usvojen 1966. godine. U prema podacima DAOS-a u njega je uklopljeno čak 17 ilegalno izgrađenih stambenih naselja,²⁷ a prema B. Božiću 16 naselja²⁸, koja su grad zatvarala u prsten. Doseljavali su se u Osijek ponajprije radi veće mogućnosti zaposlenja (35,6% stanovnika), zbog teških uvjeta života u ranijem mjestu stanovanja (31,1% stanovnika), te radi školovanja djece (9,5% stanovnika). Stanovnici ilegalnih naselja potjecali su većinom iz seoske sredine, iz drugih dijelova Hrvatske (69,7%) te iz

²⁴ Usp. bilješku br. 20, str. 295.

²⁵ A. WERTHEIMER-BALENTIĆ, Stanovništvo Osijeka i osječkoga kraja, 1948.-1991., u: *Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku* 12(1996.), str. 9.-35, 23.

²⁶ Usp. T. JUKIĆ. S. PEGAN, *Prostorni i urbanistički razvoj Osijeka. Kritika i prijedlozi*, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb, 2001., str. 51.-63.

²⁷ DAOS, imovinski fond, legalizacija bespravno sagrađenih objekata, fond 72, kutija 12, god. 1966.-1977.;

²⁸ Usp. B. BOŽIĆ, *Osijek, dnevna migracija i transformacija rubnog područja grada*, Sveučilište u Osijeku, Osijek, 1976., str. 82.-84.

Bosne i Hercegovine (24,7%).²⁹ Većina domaćinstava doseljenika brojila je između 2 i 4 člana (68,5% domaćinstava), a to su zapravo bile mlade obitelji s djecom ili u formiranju.³⁰

Urbanističkim planovima htio se postići ujednačen razvoj svih dijelova grada pa je tako grad bio podijeljen na šest cjelina, tzv. mikrorajona. Mikrorajoni su osnovne gradske stambene jedinice s vlastitim podcentrom koji bi trebao udovoljavati društvenim, kulturnim, komercijalnim, zdravstvenim i servisnim (ali ne i vjerskim ili religioznim) potrebama. Rubna gradska područja bila su planski obuhvaćena okvirima pojedinih mikrorajona, no izgradila su se mimo plana. Zbog te stihijske, raštrkane gradnje pojedinačnih stambenih objekata, Osijek se širio horizontalno umjesto vertikalno pa je komunalno opremanje gradske periferije postalo problem, jer se gradska periferija prostirala na 170 ha gradskog zemljišta.³¹ Stanovnici na rubovima grada stoga nisu imali ceste, gradsku rasvjetu ili gradski prijevoz te su živjeli na velikoj udaljenosti od gradskih središta (Gornji grad, Tvrđa, Donji grad), gdje se odvijao sav društveni, kulturni i vjerski život. Sve su se osječke župne crkve nalazile u gradskim središtima Gornjega i Donjega grada te u Tvrđi, daleko od stanovnika periferije, u to vrijeme uglavnom pješaka. Posebno su teško bile dostupne starijima, bolesnima i obiteljima s manjom djecom. Za lošeg su vremena stanovnici periferije hodali isključivo u gumenim čizmama, a roditelji su morali djecu nositi na leđima kako bi mogli proći kroz blato ili zaostalu vodu, jer ceste i nogostupi nisu bili izgrađeni. Ni automobili se nisu mogli kretati po takvom terenu.³² Pohađanje vjeronauka mlađim uzrastima učenika nije bilo lako jer je do crkve trebalo dugo pješačiti. Nije svaki roditelj bio spreman pustiti svojega malog školarca (koji se priprema za Prvu pričest) da sam ide »u grad«. U novim su se gradskim četvrtima uskoro počele graditi i otvarati osnovne škole, ali u njima nije bilo mjesta za vjersku pouku.

5. Odluka o osnivanju novih župâ

Osječka gornjogradska župa bila je najveća u gradu. Njezine su se zapadne granice protezale petnaestak kilometara prema zapadu, obuhvaćajući Retfalu, Višnjevac i Kravice. Retfala je bilo selo koje se protezalo uz Dravu, zapadno od Gornjega grada te se 1947. godine administrativno pripojilo Osijeku. Dalje prema zapadu slijedilo

²⁹ Isto, str. 84.-87.

³⁰ Isto.

³¹ Usp. raniju bilješku br. 27.

³² Usp. *Osijek 1967.*, dokumentarni film, autor Z. LETICA, pribavljeno 1. travnja 2014. s adrese <http://www.youtube.com/watch?v=qhohF7z0cIc>. O kvaliteti života i svakodnevnim poteškoćama stanovnika sa ruba Osijeka 1960-ih izvještavao je *Glas Slavonije* 1965.; 1966. koji je pratio sanaciju bespravno izgrađenih naselja.

je naselje Višnjevac, koje je također je pripadalo Gornjogradskoj župi, a nakon nje-ga Kravice, dio naselja Josipovac. Pastoralnu brigu o stanovnicima Kravica vodio je gornjogradski župnik, dok je ostatak Josipovca bio filijala Župe Petrijevci. Prema B. Božiću, na područje gornjogradske župe, odnosno prigradskoga nadselja Viš-njevac, pučanstvo se intenzivno naseljavalo. Osjetan porast zabilježen je šezdesetih godina (od 1889 stanovnika 1961. do 3722 stanovnika 1971. godine).³³

Nakon smrti gornjogradskega župnika msgr. Josipa Šepera 1960. godine ovom ve-likom župom nastavio je upravljati kapelan, vlč. Nikola Kerčov. U župi su bili brojni obredi krštenja i ženidbe, dnevno je znalo biti i do sedam sprovoda, a nedjeljom i blagdanom služilo se pet misa. Uz to je upravitelj župe, vlč. Kerčov, počeo služiti mise na retfalačkom groblju, gdje se nalazila grobna kapela i mauzolej obitelji Peja-čević. Vjernicima iz Retfale to je puno značilo, jer više nisu morali pješaćiti sve do župne crkve u Gornjem gradu. Kapela i okolno zemljište bili su u vlasništvu časnih sestara usmiljenki sv. Vinka Paulskoga, no gradske su vlasti koristile objekt kao mr-tvačnicu. Kapela, sagrađena 1891., bila je 1960. godine, kada se počela koristiti kao filijalna crkva, u vrlo lošem stanju. U unutrašnjosti je otpala žbuka, prozorski okviri bili su truli, stakla napukla ili ispala, gornji prozori zatvoreni okrajcima dasaka, ku-pola krova oštećena, krov je prokišnjavao, a u prostor su se uselile i sove. Električne struje nije bilo. Vanjska fasada također je bila u lošem stanju. Površina oko mau-zoleja bila je posijana kukuruzom, a do zgrade nije vodio prilazni put.³⁴ Kapela je, međutim, sadržavala oltarnu menzu, a prikladnijega prostora nije bilo pa su se mise u kapeli nastavile redovito održavati.

Između gradskih vlasti i upravitelja župe, Kerčova, došlo je do prijepora oko toga je-li Pejačevićeva kapela/mauzolej crkveni ili spomenički objekt. Nikola Kerčov izri-čito navodi da se 1960. godine u kapeli nalazila oltarna menza (tj. stol, oltar koji se sastoji samo od stola te koji nije bio uobičajen u doba kad se izgradila kapela, ima-jući funkcionalnu, no ne i stilsku prepoznatljivost).³⁵ No, i nazočnost same oltarne menze bila je dovoljna da se cijeli objekt tretira kao crkveni. Uskoro je vlč. Kerčov

³³ Usp. bilješku br. 28, str. 21.

³⁴ Ž. PAVLIČIĆ, *Spomenica Župe Retfala*, rukopis.

³⁵ Prema Damjanoviću, kapela Pejačević nije imala oltar, u smislu pretkoncilskih oltara koji su obu-hvaćali menzu (stol) spojenu za visoku ukrašenu pozadinu u koju je umetnuta slika patrona. U vrijeme kad se gradila kapela naziv *oltar* obuhvaćao je oltarnu menzu zajedno s njegovom puno impresivnijom pozadinom, a menza (stol) koji se nalazio u ovom objektu nije bio spojen ni s ka-kvom pozadinom, jer je svaki od četiri zida bio otvoren velikim prozorom, te je »klasični« oltar bio neprimjeren takvom prostoru. Usp. D. DAMJANOVIĆ, *Historicističke katoličke grobljanske kapele u Osijeku*, u: Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, 22 (2007.), str. 155.-179.; A. JARM, Nikola Kerčov – sudionik i svjedok osječke povijesti. Župa i župnik u Osijeku 5 (Industrij-ska četvrt), u: *Vjesnik Đakovačke i srijemske biskupije* 12(2005.), str. 1036.–1043.

bio prozvan od gradskih vlasti zbog održavanja vjerske službe u mauzoleju, koju su mu htjeli zabraniti. On se tomu suprostavio dokazujući da je mauzolej ujedno i kapela, te kao takva pripada Crkvi. Iako su uvažili argumentiranje vlč. Kerčova, te se čak i ispričali zbog uzurpacije crkvenoga prostora, predstavnici gradske vlasti ipak su tražili da se služenje mise u mauzoleju svede na jednu misu mjesečno.

Sljedeći velik problem, s kojim su se osječki župnici suočavali, bio je uzdržavanje župa. One su se u to vrijeme financirale od neredovitih i nepredvidivih prihoda koje su činile milostinja, štolarina i blagoslov obitelji, na što se plaćao i porez. Lukno i akcije prikupljanja novca nisu se provodile. Stoga se biskup Bäuerlein sastao s osječkim župnicima kako bi zajednički osmislili sigurno i stalno financiranje kao preduvjet za uzdržavanje budućih župa, te je predložio neke modele. Donjogradski župnik, vlč. Bulat, prihvatio je »sustav koverti«, u kojem župljani daju novac, ne ističući svoje ime i prezime i ne upisujući se ni u kakvu evidencijsku listu, jer je procijenio da se mnogi još uvijek boje deklarirati kao vjernici. Vlč. Kerčov, a kasnije i župnik u Tvrđi, vlč. Majer, prihvatili su »sustav kartoteke«, koji je sličan današnjim župnim kartotekama i plaćanju lukna. To je bio sustav obiteljskih kartica gdje su se bilježili osnovni podatci o obitelji (bračnomu paru) te njihov godišnji prilog (u vrijednosti današnjih 100 kn), kao i ono što je nadilazilo propisani iznos, bilo u novcu, obavljenim radovima i sl. Gornjogradski župljani, starosjedioci, nisu imali naviku posebno izdvajati za Crkvu te nisu dobro prihvatili ovaj sustav. Međutim, među doseljenicima sustav je bio dobro prihvaćen. Ovi su načini financiranja župama donijeli ne samo prihod, nego i financijsku stabilnost, što je omogućilo sljedeći korak, osnivanje novih župa, prvih u socijalističkoj Jugoslaviji.

Dekretom preč. Biskupskoga ordinarijata 1. srpnja 1961. godine osnovana je Župa sv. Josipa Radnika (Osijek 5), koja je obuhvaćala Industrijsku četvrt, a njezinim prvim župnikom imenovan je vlč. Nikola Kerčov.³⁶ U isto je vrijeme osnovana i Župa sv. Ivana Nepomuka (Osijek 6), koja je obuhvaćala Retfalu, Višnjevac i Kravice. Prvi župnik ove župe postao je vlč. Željko Pavličić.³⁷ Sv. Ivan Nepomuk bio je prvotni titular retfalačke župe koja je nedugo zatim preimenovana u Župu Uzvišenja sv. Križa. Župe su osnovane diobom Župe sv. Petra i Pavla (Osijek 1). Namjera osnivanja ovih župa bila je da župna crkva i župnik budu dostupniji i bliži vjernicima. Postojala je, međutim, opravdana bojazan oko toga kako će župe funkcionirati, s obzirom

³⁶ Dekret Biskupskoga ordinarijata br. 1157 – 1961. o osnutku Župe sv. Josipa Radnika u Osijeku V. – Industrijska četvrt, izdan u Đakovu 21. lipnja 1961. godine, spominje se u *Kronici Župe sv. Josipa Radnika Osijek 5, Industrijska četvrt*, rukopis, kao početak postojanja župe.

³⁷ *Okrugnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu 1961.*, O-X-1961, str. 61. Navodi se, među novoosnovanim župama nastalim diobom veće župe, i Župa sv. Roka u Brodskom Varošu; to su prve katoličke župe osnovane od upostave komunističke vlasti u Jugoslaviji.

na praksu komunističke vlasti da svim sredstvima guši crkveno djelovanje. Gradske su vlasti prigovarale, prijetile i pozivale svećenike na saslušanje čim bi dobile dojavu o bilo kakvoj aktivnosti Crkve, za koju im se činilo da je sumnjiva ili da izlazi iz uobičajenih okvira. Tako su ponovo prozvale vlč. Kerčova zbog održavanja misa u mauzoleju Pejačević. Odgovorio im je da on više ne služi mise u Retfali, nego da to čini novi retfalački župnik, na što su gradske vlasti pustile cijelu stvar. To je samo jedan od pokazatelja kako je vlast nastupala prema Crkvi, svjesno prekoračujući zakonske ovlasti ne bi li zastrašila ili obeshrabrila predstavnike Crkve. Da bi upravljali župom, župnici i kapelani morali su biti dobro upućeni u sve zakonske propise koji se odnose na vjerske zajednice, te isto tako biti spremni, a često i dovoljno hrabri, da se na njih pozovu. Neovisno o tom što je Zakon o vjerskim zajednicama davao određena prava Crkvi u njezinu djelovanju, pitanje provođenja zakona često je bilo pitanje tko će prije popustiti, predstavnici vlasti ili predstavnici Crkve.

Financijske mogućnosti novih župa nisu ni približno bile dovoljne za izgradnju crkvenih i pripadajućih zgrada (župni stan, župni ured, katehetska dvorana i dr.). Nova je retfalačka župa, istina, imala svoju »crkvu«, kapelu Pejačević, neprikladnu i derutnu zgradu bez prilaznoga puta, koja se povremeno koristi kao mrtvačnica. Nova župa Industrijska četvrt bila je u još gorem položaju jer nije imala baš nikakvu zgradu koju bi mogla koristiti, niti je na prikladnom mjestu u naselju postojala lokacija za eventualnu izgradnju nove crkve. Međutim, da je lokacija i postojala, velika bi vjerojatnost bila da gradska vlast ne bi izdala dopuštenje za gradnju.³⁸ Tako je na početku Župa sv. Josipa Radnika u Industrijskoj četvrti postojala samo na papiru, a njeni župljani i dalje su kao župnu crkvu pohodili crkvu sv. Petra i Pavla u Gornjem gradu.

6. Župa sv. Josipa Radnika, Industrijska četvrt (Osijek 5)

Industrijska četvrt stambena je četvrt koja se proteže južno od Gornjega grada. Intenzivna stambena izgradnja ondje je započela nakon 1920. godine, kada su se tu počeli naseljavati doseljenici iz okolnih sela te manjim dijelom iz Dalmacije i Bosne i Hercegovine. Tadašnji gornjogradski župnik msgr. Matija Pavić (umro 1929. godine) zalagao se za osnivanje nove župe u Industrijskoj četvrti. U svojoj je oporuci ostavio polog od 20 velikih zlatnih dukata za izgradnju crkve. Biskupski je ordinarijat kao izvršitelj oporuke msgr. Pavića izdao posebno rješenje po kojem vlasnik oporuke postaje nova župa u Industrijskoj četvrti.

Postavljene granice Župe sv. Josipa Radnika Industrijska četvrt protezale su se prema istoku Muranskom (danas Murskom) ulicom od željezničke stanice (kolodvo-

³⁸ Usp. bilješku br. 28, str. 383.–386.

ra) do južnog ruba grada te su obuhvatile i naselje Brijest. Zapadnu i sjevernu granicu župe činila je pruga Osijek – Našice od Beogradske ulice (danas Kardinala A. Stepinca) do kraja grada. Negdje na sredini ovoga naselja trebalo je naći prostor za potrebe župe. Kronika župe izričito navodi da je kupovina zemljišta ili kuće za župu bila gotovo nemoguća jer je vlast bila nesklona Crkvi.³⁹ Središnji je prostor Industrijske četvrti bio u potpunosti izgrađen, te ondje nije bilo slobodnoga gradilišta. Zato je župnik vlč. Kerčov htio kupiti kuću koju bi adaptirao za župne potrebe, no biskup Bäuerlein nije htio odobriti kupnju posuđenim novcem ili na poček sve dok se ne bude znalo kako će se novac vratiti. Pomoć je stigla od strane župljana Evice i Slavka Staklenca koji su prodavali svoju kuću u Moravskoj ulici (danas Ulica sv. Josipa Radnika), te su predložili vlč. Kerčovu da kupi tu kuću za župu, uz obročnu otplatu prema svojim mogućnostima. Biskup Bäuerlein pristao je, tim više što su u pomoć priskočile i Milosrdne sestre sv. Križa, sa sestrom Arkandelom Nađ, tada provincijalnom poglavaricom.

Kako je gradska općina imala pravo prvokupa, postojala je mogućnost da vlasti ospore kupoprodajni ugovor pri njegovu unošenju u sudski urudžbeni zapisnik. Zbog toga je župnik načinio plan za kupnju privatne kuće i njezine prenamjene u crkveni prostor. Plan je sadržavao više etapa. Prije same prodaje trebalo je ukloniti unutarnje zidove kuće kako bi se u kupoprodajnom ugovoru moglo navesti da kuća sadrži samo jednu prostoriju. Prodavatelji su na to pristali. Tada su kuću, prema spomenutom planu, kupile časne sestre, s objašnjenjem da će u njoj imati radionicu ručnoga rada i privatnu kapelu. Nakon toga je kapela bila proglašena javnom bogomoljom, a kuća kupljena za župu od časnih sestara.

Župa sv. Josipa Radnika postala je vlasnicom kuće u Moravskoj ulici br. 36. na dan 27. studenoga 1961. godine, te su se u nju istoga dana uselile časne sestre. Već sljedećega dana, 28. studenog, župnik vlč. Kerčov je u Sekretarijat unutarnjih poslova (SUP) predao obavijest o tome da prečasni Biskupski Ordinarijat određeni dio prostora kuće proglašava javnom bogomoljom. Predaja ove obavijesti bila je vremenski planirana: uoči Dana Republike, najvećeg državnoga praznika koji se slavio dva dana, kad je u uredima već zavladao slavljeničko raspoloženje. Župnik vlč. Kerčov nadao se da se zbog slavlja ovoj obavijesti ne će posvetiti dovoljna pozornost, te da će biti odložena, a možda i zaboravljena tijekom slijedećih 14 dana, koliko je iznosio zakonski propis za moguću negativnu reakciju SUP-a.

Župnik vlč. Kerčov prvu je sv. misu u novom, još neblagoslovljenom prostoru, održao 30. studenog 1961. godine. Kako u zakonski propisanom roku iz SUP-a nije bilo nikakve reakcije na obavijest o djelatnosti Crkve na novoj lokaciji, biskup

³⁹ Usp. *Kronika Župe sv. Josipa Radnika Osijek 5 Industrijska četvrt*; A. JARM, Nikola Kerčov – sudionik i svjedok osječke povijesti, str. 1036.–1043.

Bäuerlein odlučio je blagosloviti ovu novu župnu kapelu 17. prosinca 1961. godine. Župljani su za javni početak bogoslužja na novoj lokaciji saznali iz župnih obavijesti, no vijest je brzo stigla do gradskih vlasti. Nakon najave blagoslova, iz gradske su kancelarije župniku stigle prijetnje javnim prosvjedima, zatim je stigla usmena obavijest da će biti uhićen, stigao je i dopis o tom kako bi dolazak biskupa mogao izazvati nered te nalog da se unutarnji zidovi kuće kupljene za župu moraju ponovo podići u roku od 48 sati. Uza sve prijetnje i zastrašivanje, nije se odustalo od svečanosti blagoslova. Ona je ipak bila održana bez ometanja, predvođena skupom Bäuerleinom.

Župnik vlč. Kerčov stanovao je zajedno s retfalačkim župnikom vlč. Željkom Pavličićem te novim gornjogradskim župnikom msgr. Adamom Žabarovićem u župnom stanu gornjogradske župe. U župu je dolazio ispočetka dva puta tjedno, a kasnije svakodnevno. Blagoslov obitelji u novoj župi započeo je 1. siječnja 1962. godine, te je blagoslovljeno oko 600 obitelji, a već sljedeće godine 910 obitelji. Mise su se služile tri puta tjedno radnim danima, a nedjeljom i blagdanima po dvije. U pastoralnom su radu uvelike sudjelovale Milosrdne sestre sv. Križa. Kako ih župa nije bila u mogućnosti izdržavati, uzdržavale su se privatnim satima matematike, koje je davala s. Mirta Andreković, profesorica matematike.

Tijekom 1962. godine župljanka Roza Koce odlučila je svoju kuću u Krbavskoj ustupiti časnim sestrama, uz naknadu od pola milijuna dinara, uz uvjet da ona doživotno ima stan u kući i da je sestre u bolesti dvore. Tako su časne sestre dobile svoju kuću u neposrednoj blizini, i čim su se odselile, župnik vlč. Kerčov preuredio je prostor za župni stan i župni ured, te se uselio 31. kolovoza 1962. godine.

Uskoro, 1964. godine, Župa sv. Josipa Radnika otvorila je filijalu na Čepinskoj cesti br. 355, na mjestu koje je i danas odvojeno od ostatka grada. Tamo se nalazio posjed časnih sestara sv. Vinka, a u neposrednoj blizini živjelo je preko 100 katoličkih obitelji, kojima je i nova župa bila vrlo daleko. Za potrebe filijale gospodarske su zgrade bile preuređene u kapelicu, koju je biskup Bäuerlein blagoslovio 20. kolovoza 1964. godine te ju proglasio javnom bogomoljom. Filijala je stavljena pod zaštitu Bezgrješnoga začeca BDM.

Broj blagoslovljenih obitelji u župi i filijali povećavao se, pa je tako početkom 1967. godine u filijali bilo blagoslovljeno 200 obitelji, a u samoj župi 1110. Tada su započele pripreme za osnivanje još jedne nove župe, koja se sastojala jednim dijelom od filijale, a drugim dijelom od čepinske župe. Ovo je bio prvi slučaj da je osnovana nova župa (1. siječnja 1969.) koja je stavljena u funkciju prije nego što se njezino područje u potpunosti naselilo. Riječ je o današnjoj Župi sv. Leopolda Mandića.

7. Župa sv. Ivana Nepomuka, Osijek 6, Retfala

Od svojega je osnutka 1961. godine retfalačka župa bila povjerena na upravljanje vlč. Željku Pavličiću. Planirano je da nedjeljom služi jednu sv. misu u kapeli Pejačević, a da preostalo vrijeme sudjeluje u pastoralnom radu gornjogradske župe, u kojoj je dobio smještaj. Kako se već na prvoj nedjeljnoj sv. misi po njegovu dolasku u Retfalu okupilo mnoštvo vjernika, župnik vlč. Pavličić odlučio je da će nedjeljom služiti sv. misu i ujutro i navečer, te i u ostale dane po jednu jutarnju sv. misu. Časne sestre usmiljenke sv. Vinka Paulskoga novoj su župi velikodušno poklonile kapelu s okolnim zemljištem, te pomagale u radu novom župniku. Nakon mjesec dana upravljanja župom, župnik je zamolio podstanarski smještaj na području župe. Župljanka Anka Vincijanović ustupila mu je bez naknade jednu prostoriju svoje obiteljske kuće u Zvečevskoj ulici br. 17, za stan i za župni ured. U kratkom je vremenu stvorena župna kartoteka. Ona je obuhvaćala oko dvije tisuće vjernika, dok je, prema župnikovoj procjeni, bilo tri do četiri puta više onih vjernika koji se nisu htjeli upisati. Župljani su donosili svoje priloge za nabavu najpotrebnijih stvari te kupnju kuće za potrebe župe. Uskoro je na otplatu kupljena mala kuća u Dalmatinskoj ulici br. 3, u blizini kapele Pejačević. Župnik, vlč. Pavličić, u jednoj je prostoriji namjestio župni stan i župni ured. U ostatak su se prostora smjestile časne sestre notrdamke (Sestre Naše Gospe), koje su na župnikov poziv doselile iz Zagreba. One su pomagale u poučavanju vjeronauka, oformile su i vodile pjevački zbor, brinule o čišćenju i kićenju crkve, o crkvenom rublju te vodile kućanstvo u župnom domu.

Župnik vlč. Pavličić odmah je počeo pripravlјati djecu za Prvu pričest. Na pripravu su dolazila i djeca koja su već prošla prvopričesničku dob. Priprava je započela tijekom ljeta 1961. godine, a u prvoj je skupini bilo četrdesetak prvopričesnika, da bi se već unutar godinu dana skupilo oko 400 vjeroučenika, a sljedećih godina i preko 600. Do Božića 1961. godine u kapelu Pejačević, sada župnu kapelu, uvedena je struja, a prilaz do objekta osiguran je betonskim pločama. Tijekom sljedeće dvije godine kapela je bila restaurirana, opremljena krstionicom, ispovijedaonicom, nekolicinom drvenih klupa i ostalim potrepštinama, uvedeno je grijanje, promijenjeni su prozori, a od priloga župljana, koji su osim novca znali priložiti i zlatni nakit, kupljen je vrijedan tabernakul. Na zemljištu oko kapele zasađen je i uređen vrt s prilaznim stazama te postavljeno dječje igralište. Kapela je kasnije bila nadograđena drvenim predvorjem koje je osiguralo više prostora. Položaj župne kapele po strani, na groblju, bio je prikladan za diskretne vjerske sastanke te obavljanje vjerskih dužnosti onim vjernicima koji su bili pod paskom komunističke vlasti. Samo za prve dvije godine djelovanja župe (1961.-1963.), prema navodima župnika vlč. Pavličića, »nemali broj članova komunističke partije kroz te dvije godine spremno je dolazio na vjersku pouku i vjenčanje, što se nije po savjetu B. O. (Biskupskog

ordinarijata) niti upisivalo u župske matice, nego u đakovački posebni arhiv. Tako je bilo i sa krštenjem djece.⁴⁰

Grad je kapelu i nadalje koristio kao mrtvačnicu. Kad bi se za vrijeme služenja sv. mise u kapeli zateklo tijelo pokojnika, župljani bi prekrivali lijes poklopcem, a za nedjeljnih bi misa iznosili lijes iz kapele i vraćali ga nakon obreda, što je ponekad sprječavala ožalošćena rodbina. Za vrijeme vrućih ljetnih mjeseci izložena tijela pokojnika zbog svog su zadaha bili izuzetno velika poteškoća. Župnik vlč. Pavličić obratio se gradskom poduzeću za pogrebne usluge »Ukop«, no nije naišao na razumijevanje. Zatim se potužio gradskom fiziku, koji je odmah izdao zabranu korištenja kapele za unos pokojnika. Iako je zbog ove zabrane župnik vlč. Pavličić ponovo prolazio neugodnosti u kontaktima s pogrebnim poduzećem, ishodio je trajni prestanak korištenja župe kapele kao mrtvačnice.

Višnjevački župljani dobro su prihvatili ovu novu župu. Mnogi su od njih, zastrašeni od vlasti, izbjegavali svoju višnjevačku kapelu, već su godinama pohodili daleku gornjogradsku crkvu, a djecu su slali na vjeronauk u isto tako udaljenu kapelu sv. Roka.⁴¹ Kravice su, međutim, još uvijek bile vrlo udaljene od svoje župne crkve, a prometno su bile povezane jedino željeznicom. Za nekoliko godina postignuto je rješenje i za taj najudaljeniji dio retfalačke župe. Pripojen je Višnjevcu koji je postao posebna župa 8. rujna 1968. godine, Župa rođenja BDM.⁴² Već sljedeće godine, 25. rujna, odnosno 1. listopada 1969. godine, osnovana je i počela djelovati sljedeća župa u longitudinalnom prostornom nizu – Župa sv. Josipa, zaručnika BDM, u Josipovcu.⁴³

8. Zaključak

Početkom 60-ih godina grad Osijek brojio je preko sedamdeset tisuća stanovnika. Crkveno-administrativno bio je podijeljen na tri župe koje su obuhvaćale i prigradska naselja. Narodna vlast, koju su činili komunisti, bila je izrazito nesklona Crkvi. Predstavnici osječke gradske vlasti često su zloupotrebljavali svoje ovlasti ili ih svjesno prekoračivali ne bi li omeli rad Crkve. Unatoč pritisku vlasti, osječke su župe neprekidno djelovale, organizirajući pastoralni rad u nepovoljnim uvjetima i s izrazito skromnim sredstvima. U financiranju bile su prepuštene same sebi te su se izdržavale od dobrovoljnih priloga vjernika.

⁴⁰ Usp. raniju bilješku br. 34, str. 4.

⁴¹ Kapela sv. Roka nalazi se u Gornjem gradu, nedaleko od ondašnje župne crkve, a danas konkatedrala sv. Petra i Pavla.

⁴² *Okružnice i obavijesti Biskupskog Ordinarijata u Đakovu 1968.*, O-IX-1968., str. 226.

⁴³ *Okružnice i obavijesti Biskupskog Ordinarijata u Đakovu 1969.*, O-X-1969., str. 170.

Velika poteškoća u radu, osobito gornjogradske župe, bila je njezina teritorijalna veličina, koja se zbog svakodnevnoga doseljavanja novih stanovnika i osobito zbog bespravne gradnje nastavila još više širiti. Biskup Bäuerlein odlučio je 1961. godine na njezinu teritoriju osnovati dvije nove župe. Da bi se to moglo ostvariti, potaknuo je osječke župnike da na svojim župama organiziraju prikupljanje redovnih priloga vjernika. Iste godine osnovane su dvije nove župe, Župa sv. Josipa Radnika, Osijek 5, u Industrijskoj četvrti, te Župa sv. Ivana Nepomuka, Osijek 6, u Retfali.

Nove su župe imale iznimnih financijskih poteškoća, te su se morale okrenuti isključivo svojim župljanima, koji su većinom bili skromnih materijalnih mogućnosti. I u takvim uvjetima obje su nove župe uspostavile svoje djelovanje, zahvaljujući entuzijazmu i požrtvornosti novih župnika, vlč. Nikole Kerčova i vlč. Željka Pavličića, iznimnoj pomoći časnih sestara usmiljenki sv. Vinka Paulskog, Sestara Naše Gospe i Milosrdnih sestara sv. Križa, te svakodnevnim materijalnim prilozima i zahvaljujući također dobrovoljnom radu župljana.

Predstavnici gradske vlasti pokušavali su spriječiti djelovanje Crkve na novim župama, no župnici, a ponekad i sami vjernici, suprostavljali su im se pozivajući se na Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica iz 1953. godine. Ta se situacija promijenila krajem 60-ih godina, kada je pritisak vlasti na Crkvu djelomično popustio. Promijenjene se prilike najbolje očituju u tom što je u kratkom roku na području postojećih osnovano još nekoliko novih župa: Župa sv. Obitelji, Osijek 4, i Župa rođenja BDM, Višnjevac, 1968. godine te Župa Bezgrješnoga začeca BDM (danas Leopolda Bogdana Mandića), Osijek 7, i Župa sv. Josipa, zaručnika BDM, Josipovac, 1969. godine.

Osnivanjem novih župa znatno se poboljšala komunikacija između župljana i upravitelja župa. Župnici su vjericima postali dostupniji jer su župe bile manje. Župljani su, osim materijalne pomoći i dobrovoljnoga rada znali posredovati između Crkve i vlasti svojim društvenim ili poslovnim položajem. Samo uzdržavanje župe više se nije odvijalo preko grada kao posrednika, već je svaki župljanin materijalno pomagao svoju župu prema vlastitim mogućnostima, što je povećavalo svijest o pripadnosti župnoj zajednici te Crkvi općenito. U tom je smislu djelovanje komunističke vlasti, iako usmjereno protiv Crkve, donijelo Crkvi i određene trajne koristi.

FOUNDING CATHOLIC PARISHES IN OSIJEK DURING THE COMMUNIST REGIME IN YUGOSLAVIA

*Miljenko Brekalo, Anamarija Lukić**

Summary

The establishment of the communist government in Yugoslavia meant for the Catholic Church the suppression of its activities, the abuse of its members and great financial difficulties. The communist regime tried to repress the work of the Church, but the Church continued her work, especially at the parish level. The City of Osijek had three parishes that became too large for systematic pastoral care due to the rapid expansion of the city in the early 1960s. In 1961, bishop Bäuerlein decided to found two new parishes in two city districts, in the Industrial District and Retfala. It was extremely challenging to found the new parishes due to the lack of funds, the settlements of the new parishes were already built and there was no space to build the churches, and the city authorities tried to block the Church at every step. However, through patient and persistent efforts of the new parish priests, Rev. Nikola Kerčov and Rev. Željko Pavličić, with the cooperation of their parishioners and with the help of religious sisters, these parishes successfully started their work.

Keywords: *Catholic Church, communist government, parishes, Osijek, settlement, construction.*

* Prof. ddr. sc., Miljenko Brekalo, senior research fellow, The Institute of Social Sciences Ivo Pilar – Regional Center Osijek, Šamačka 9/II, Osijek 31000, Croatia, Miljenko.Brekalo@pilar.hr

Anamarija Lukić, dipl. teol., research fellow, The Institute of Social Sciences Ivo Pilar – Regional Center Osijek, Šamačka 9/II, Osijek 31000, Croatia, Anamarija.Lukic@pilar.hr